

Bir “Cemaat” Terör Örgütüne Nasıl Dönüştü? Gülen Cemaati’nin Eski Grup Üyelerinin Anlatımına Dayalı Değerlendirilmesi

Yasemin Abayhan

Yrd. Doç. Dr. | Hacettepe Üniversitesi Psikoloji Bölümü

Öz

15 Temmuz 2016 tarihinde Türkiye, etki alanı ve planlanan eylemin şiddeti göz önüne alındığında “işgal” denebilecek bir süreci atlattı. İşgal içerisinde yer alan bireylerin psikolojik durumlarının anlaşılabilmesi için Fethullahçı Terör Örgütü’nün (FETÖ) ne tür bir yapılanmaya sahip olduğunun araştırılması gerekmektedir. Bu araştırmanın amacı, belirli bir süre bu grup içerisinde yer almış bireylerin anlatımlarına dayalı bir şekilde grubun dinamiklerinin, yapısının, sembol kullanımlarının ve grubun devamlılığı açısından işlevsel olan davranışların irdelenmesidir. Bu terör örgütünün sosyal psikoloji literatüründe oldukça iyi bilinen grup sargınlığı, grup gururu, bilişsel çelişki olgularını kullanarak gruba üye devşirdiği düşünülmektedir. Dolayısıyla grubun yapısının ve çekiciliğinin anlaşılabilmesi açısından sosyal psikoloji perspektifi elzemdir.

Anahtar Kelimeler: FETÖ, Grup Dinamikleri, Grup Sargınlığı, Kehanet Grupları, Bilişsel Çelişki

How a Religious Community Turned out to be a Terrorist Organisation: An Analysis of Gulenist Community Based on the Expressions of the Former Group Associates

Abstract

On the date of July 15, 2016 considering the orbit and the severity of the planned action, Turkey has eluded a process which can be named as an “occupation”. For this process to be comprehended, what kind of structure Fethullah Terrorist Organization (FETO) has must be investigated. Purpose of this research is to examine the group dynamics, group structure, the usage of symbols and the functioning behaviours for the continuity of the group, based upon the expressions of the people who have been a part of this group for a while. It is thought that this terrorist organization recruits members by using the well known phenomenons of social psychology literature such as group cohesiveness, group pride and cognitive contradiction. Thereby, social psychology perspective is essential for the group structure and attraction to be understood.

Key Words: FETO, Group Dynamics, Group Cohesiveness, Prophecy Groups, Cognitive Contradiction

Giriş

Dünya tarihine bakıldığında bir ülkenin meclisinin bombalanmasının üç örneği olduğu görülmektedir. Biri 17 Haziran 1974 tarihinde IRA'nın Londra Parlamento Binası'nı bombalaması iken, bir diğeri 12 Nisan 2007 tarihinde bir intihar bombacısının kendisini patlatması ile Irak Parlamento Binası'nın bombalanmasıdır. Dünya tarihinde bir parlamento binasının bombalanmasına verilebilecek üçüncü örnek, 15 Temmuz 2016 gecesi Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kendi askerî teçhizatına sahip uçaklar tarafından bombalanmasıdır. Diğer iki saldırıdan olgusal olarak "kendi" askerleri tarafından bombalanan meclisin bu tür bir saldırıya maruz kalmasının sebepleri nelerdir diye baktığımızda Fethullahçı Terör Örgütü'nün sahip olduğu vesayet sınırlarını genişletme çabası olduğu görülmektedir. Bir "darbe" edimi olarak başlayan 15 Temmuz kalkışması sivil direnç karşısında şiddet düzeyini gitgide arttırmış ve o gece 249 kişinin yaşamını yitirmesi ve 2193 kişinin fiziksel bir hasar alması ile sonuçlanmıştır.

Siyaset bilimi açısından bakıldığında, siyasî erk ele geçirilmesi oldukça cazip bir güçtür. Dolayısıyla bu grubun neden darbe yaptığının tartışılması siyaset bilimcilerin ilgi alanında yer almakta iken, bu grubun nasıl darbe yaptığının anlaşılmasında bireyin kararları ve davranışları üzerinde oldukça etkisi olan grup normlarının atlanmaması gerekmektedir. Bu bağlamda, dışarıdan bakıldığında "dinî" bir birliktelik gibi görünen bu grubun sosyal psikoloji açısından değerlendirilmesinin yapılması oldukça önemlidir.

Ayrıca FETÖ'nün anlaşılmasında grup içi dinamiklerin çözümlenmesi yalnızca "nasıl?" sorusuna cevap vermek ile kalmayacak "kimler?" sorusunu da aydınlayabilecektir. Keza, FETÖ gibi terör örgütlerinin sınıflandırmaları açısından bakıldığında bu örgütün klasik sınıflandırmalar içerisinde değerlendirilemediği görülür. FETÖ'nün bir başlık altına oturmamasına sınıflandırmalar nezdinde örnekler verilebilir: Hirschmann örgüt sınıflandırılmasında örgütün etki alanını temel almaktadır, bir terör örgütü yerel olabilir ya da uluslararası düzeyde faaliyet gösteriyor olabilir.¹ FETÖ'nün edimleri düşünüldüğünde ilk başta eylemlerinin ulusal düzeyde bir etki alanına sahip olduğu söylenebilir. Ancak siyasî olayların Türkiye'nin uluslararası ilişkilerine yansımaları, örgüt üyelerinin bir kısmının yurtdışında yaşıyor olması ve özellikle yurtdışındaki bireylerin Türkiye'ye yönelik algılarını manipüle etmeleri açısından bu örgütün etki alanının uluslararası olduğu da söylenebilir. Waldmann'ın terörist gruplarına yönelik ortaya koyduğu 3 ayrı kategori

1 Kai Hirschmann, *Terrorismus*, Hamburg 2003.

mevcuttur. Bunlar, sosyal devrimci terör örgütleri, etnik-milliyetçi terör örgütleri ve dindar terör örgütleridir. Waldmann, örgütlerin temel güdülenme mekanizmalarının ve değerler sisteminin birbirinden ayrıştığını ancak eylemlerinde veya örgüt içi yapılanmalarında aynı normları kullandıklarını söyler.² FETÖ yine ilk bakışta “dindar terör örgütleri” içerisinde yer aldığı düşünülebilen, ancak örgüt üyelerinin yaşam tarzı ve örgüt liderinin söylemleri incelendiğinde herhangi bir tek güdülenme mekanizmasına sahip olmadığı görülebilen bir terör örgütüdür.

Dolayısıyla, bu terör örgütünün var olan klasik sınıflandırmalar ile belimlenememesi FETÖ'nün uluslararası platformda tanınırlığının şüphe ile karşılanmasına ve uluslararası platformda terör örgütü görünümüne sahip olmamasına sebep olmaktadır. Temel olarak ilgili terör örgütünün iki ayrı örgüt tipine sahip olduğu söylenebilir. Bunlardan bir tanesi “geri plan (stay behind) örgüt tipi” olarak kavramsallaştırabileceğimiz temel eylem ve planlarının grup mensupları dışındakilerin farkında olmadığı, kendini gizleyen, belli etmeyen örgüt tipidir. Bugün sahip olduğumuz bilgilerle retrospektif bir bakış açısıyla örgütün kendi kitle iletişim araçları kanalıyla yaydıkları ürünlerde “Karanlık Kurul” ve “Karar Kurulu” olarak adlandırılan kurulların aslında örgütün bu yüzünü açık ettiği fark edilmektedir. Örgütün içinde barındırdığı diğer örgüt tipi ise, geniş taban desteğine sahip olan, oldukça görünür olan “sahnedeki örgüt tipi”dir. Örgütün belirli kurumlarının kapatılmasında o kurumlar önünde yer alan ve özellikle kadın ve gençlerden seçilen gruplar, örgütün üyelerinin sosyal medya hesapları, gençleri etkilemede oldukça aktif olan Enes Kanter, Hakan Şükür gibi popüler kültür ikonlarının açıkça desteklerinin örgütün bu boyutunda yer aldığı söylenebilir. Dolayısıyla örgüt yapısında bu iki alt bileşenin varlığı, örgütün özellikle uluslararası düzeyde tanımlanmasında zorluklara sebep olmaktadır.

Bu makalenin amacı, FETÖ grubunun “Gülen Cemaati” olarak kendini tanımladığı dönemlerde bu gruba dâhil olmuş ancak bazı sebeplerle bu gruptan ayrılmış kişilerin anlatımları, örgüt üyelerinin yazınları temelinde bu grubun sembolizasyonlarının, grup içi dinamiklerinin ve öğretilerinin anlaşılmasını kapsamaktadır. Bu bağlamda, FETÖ açısından önemli olduğu düşünülen sosyal psikolojinin bazı temel kavramları açıklanacak, bu kavramların örgütün temel özelliklerinin tanımlanmasında nasıl ele alınacağı örneklerle aktarılacaktır.

2 Peter Waldmann, *Terrorismus: Provokation der Macht*, Gerling Akademie, Münih 1998.

Grup Yapısı ve Dinamikleri

İhtiyaçları ve/veya hedefleri nedeniyle etkileşime giren 3 ya da daha fazla sayıda bağımsız insanın oluşturduğu entiteye “grup” adı verilir.³ Grubun sosyoloji literatüründe önemli olan “yığın” ve “kalabalık” kavramlarından, belirli bir süre doğrudan etkileşimin olması, ortak bir sosyal kategoriye üyeliğin bulunması ve ortak hedeflerin, amaçların varlığı ile farklılaştığı söylenebilir.⁴ Grup kavramı sosyal psikolojide oldukça önemlidir, keza bireyler üyesi buldukları gruplarla fiziken veya zımnen bir arada bulduklarında tek başlarına buldukları durumlara göre daha farklı davranabilirler. Gruptaki tüm üyelerin, diğer üyelere ve grup liderine yönelik eşit düzeyde olumlu tutuma sahip olması olarak tanımlanabilen “grup sargınlığı” kavramının grubun birey üzerindeki etkisini anlama açısından oldukça önemli olduğu söylenebilir.⁵ Grup sargınlığı yüksek olan gruplarda grup üyelerinin “biz” duygusu daha fazladır ve grup normlarının ihlali daha sert cezalarla karşılaşılır.⁶ Bu tür gruplarda grubun normlarının ihlal edilmesi ve grup üyelerinin nasıl davranması gerektiğini belirleyen sosyal rollerin yerine getirilmemesi daha zordur. Grup sargınlığı yüksek grupların dört temel bileşeni olduğu bilinmektedir: sosyal ilişkiler, göreve dair ilişkiler, algılanan birlik ve duygular.⁷

Bir grubun yüksek sargınlığa sahip olmasının sağlanabilmesinde en kritik nokta, grup üyelerinde “biz” bilincinin oturtulmasıdır. Bireyselleşmenin engellenmesi ve kollektif davranışların ortaya konmasının sağlanması aynı zamanda kişinin gruba dair sorumluluğunun artmasını da sağlamaktadır.⁸ Gustave Le Bon’un 1895 yılında yayımlanan ve sosyal psikolojinin temel metinlerinden biri olarak kabul edilen “Kitleler Psikolojisi”nde de özetlediği gibi, bir şekilde bir araya gelmiş olan kitlelerin zaman içerisinde bireysellikleri yok olmakta ve zihniyetleri tekleşmektedir. Bu tekleşme, grup üyelerinin daha tepkisel olmasına ve duygu temelli düşünmeye başlamasına sebep olur. FETÖ açısından düşündüğümüzde, bireylerde “biz” duygusunu geliştirmek için yoğun bir çaba gösterdikleri söylenebilir. Keza FETÖ lide-

3 Kurt Lewin, *Resolving Social Conflicts: Selected Papers in Group Dynamics*, Harper, New York 1948.

4 Rupert Brown, *Group Processes: Dynamics Within and Between Groups*, Blackwell, Oxford 1988.

5 Micheal A. Hogg, “Group Cohesiveness: A Critical Review and Some New Directions”, *European Review of Social Psychology*, Oxfordshire 1993, ss. 85-111; Kenneth L. Dion, “Group Cohesion: From “Fields of Forces” to Multidimensional Construct”, *Group Dynamics*, Luedenscheid 2000, ss. 7-26.

6 Micheal A. Hogg, *The Social Psychology of Group Cohesiveness: From Attraction to Social Identity*, Harvester-Wheatsheaf, Londra 1992; Cynthia L. Pickett, Micheal D. Silver ve Marilyn Brewer, “The Impact of Assimilation and Differentiation Needs on Perceived Group Importance and Judgments of Ingroup Size”, *Personality and Social Psychology Bulletin*, 2002, sayı: 28, ss. 546-558.

7 Albert Cota, Charles R. Evans, Kenneth L. Dion, Lindy Kilik ve R. Stewart Longman, “The Structure of Group Cohesion”, *Personality and Social Psychology Bulletin*, 1995, sayı: 21, ss. 572-580.

8 Philip Sagi, Donald Olmsted ve Frank Atelsek, “Predicting Maintenance Of Membership in Small Groups”, *Journal of Abnormal and Social Psychology*, Luedenscheid 1955, sayı: 51, ss. 308-311.

ri olarak kabul edilen Fethullah Gülen’in tüm konuşmalarında “ben” zamiri yerine “biz” zamirini kullanması, yurtlarında kalan öğrencilerin günlük rutinlerinin kollektif bir şekilde planlanması, bu eylemlerde bireysel özellikler gösterenlerin gruptan dışlanması “biz” duygusunun gelişiminde örgütün ne kadar hassas olduğunu göstermede örnek olarak kullanılabilir. Aşağıda gruptan ayrılmış olan bireylerin deneyimlerinden bazı kesitler yer almaktadır, günlük ritüellerin kollektif temelinin anlaşılması açısından bu anlatılar kritiktir.

Katılımcı 29: “Henüz 18 yaşındaydım. Sohbetlere katılma zorunluluğu üzerine aramızda anlaşmazlık çıktı. Akşamları Gülen’in kasetleri dinleniyordu, ağlayan ablalar vs. Ayrıca farklı dünya görüşlerine açık kitaplardan beslenmeyi seven bir ergen olarak, kitaplarıma el konulmaya çalışıldı ve sadece Gülen’in kitaplarını okumamız söylendi.”

Katılımcı 4: “Söyledikleri ve okudukları şeyleri anlamadığımı söylediğimdeki tavırları... Okuyup geçiyor ve “sonra konuşuruz” diyorlardı ama onları dinleyen hiç kimse zaten anlamıyordu. Kendileri bile. Beden dilleri ve ağlak halleri ile geri dönüş ve soru kanallarını kapatmaya çalışıyorlardı.

...

Derslerde ve okumalarda anlamadığım ya da ters gelen şeylerde yorum yaptığımda rahatsız oluyordum abiler... Yaklaşık dokuz ay sonunda da evin abisi beni çağırıp ‘sen gelme bir daha derslerimize’ deyip kovdu beni evden. ‘Ama neden?’ diye sorduğumda ‘gelme işte, çocukların kafasını karıştırıyorsun’ deyip kısa kesti konuyu...”

Katılımcı 66: *Birlikte kitap okuma seansları, kaset dinlenmesi ve kamplar önemliydi. Kamplar, bir hafta boyunca çok katı bir şekilde okuma ve (şimdi anlıyorum ki) propaganda seansları şeklinde geçirdi. Kamplara katılmak veya katılmamak hayati bir şeydi.*

Katılımcı 37: *“Her akşam belirli bir saatte kitap okuma seansları vardı. Haftalık beyin yıkama toplantıları yapılırdı istişare adı altında. Feythullah’ın bir videosunu izletirlerdi bol ağlamaklı (çoğu da ağlardı zaten) sonra hikâyeler falan anlatırlardı himmetle ilgili, zaten her gece Resulullah rüyasına girmiş falan, evin sorunları ve gazete ve dergi aboneliği. Tabi hepsine muhalif olunca bu toplantılar ya benim üzerimden yürürdü ya da sonraları zaten beni almamaya başladılar. Beynim kir-pas içindeydi ve yıkanmayacağı belliydi.”*

Katılımcı 4 ve 37’nin anlattıklarına benzer pek çok anlatımdaki ortak nokta öğrencilerin bireyselleşmesine engel olunması yönündedir, keza grubun normlarının ihlal edilmesi hayatî bir önem taşıdığı için bu bireyler diğer öğrencilerin yanında güvenilirliklerinin kaybedileceği bir pozisyona sokulurlar veya gruptan dışlanırlar.

Yüksek grup sargınlığının oluşumunda önemli olan bir diğer faktörün, grubun diğer gruplara benzemeyen grup normlarının belirlenmesidir. Şüphesiz tüm gruplar kendilerine has grup normlarına sahiptirler ancak sargınlığı yüksek olan gruplarda bu normların yalnızca sözel kalmadığı, daha formal bir pozisyona getirilebildiği görülmektedir. Keza aşağıda Katılımcı 63’ün deneyimi FETÖ’nün bireylerin kendilerini gruba tamamen adanmış hissedebilmelerini sağlayabilmek için normlara itaat edileceğine dair alınan sözün

davranışsallaştırılmasını içermektedir. Bir kişiye verilmiş olan sözün bu şekilde davranışsallaştırılması, somut hâle dönüştürülmesi o sözden vazgeçme ihtimalini azaltmaktadır.

Katılımcı 63: “Orta okulda “abi” dediğimiz, kişi bir keresinde bizlere bir belge imzalatmak istedi. Belgede ölünceye kadar abilerin sözünden çıkmayacağımız, bunun karşılığında maddi ve manevi olarak mükâfatlandırılacağımız ancak bu söze uymazsak dünyada ve ahirette cezalandırılacağıma yönelik bir ifade vardı. Çoğu arkadaşım bunu imzaladı. Ben imzalamadım. Günlerce üzerimde psikolojik baskı yapıldı. Oysa ben daha 14 yaşındaydım. Bu olayların bende büyük hasara sebep olduğunu düşünüyorum. Bu olaydan sonra benzer bir cemaat üyesiyle bir daha görüşmedim.”

Katılımcı 63’ün anlatımında önemli olan bir başka nokta, bireylerin sözlerini tutmadıkları zaman, yani grup normunu ihlal ettikleri zaman, “dünyada ve ahirette cezalandırılacağı”ndan bahsedilmesidir. FETÖ’nün, aşağıda ayrı bir başlık halinde ele alınacak olsa da sembolleri ve özellikle de grup üyeleri için hâlihazırda önemli olan değer yargılarını kullanmada ne kadar ehil olduğunun bir örneğidir.

Grubun birey üzerindeki etkisinin fazla olmasını sağlayan bir diğer nokta, grup gururudur. Sağ kanat yetkecilik kökenlerini araştırdığı kült araştırmasında Adorno, bireyin iç grubuna yönelik duyduğu gururun dış grubu küçümseme ile birlikte bir yapıya işaret ettiğini söyler.⁹ Kendisi ile aynı gruba üye olan bireyleri otomatik bir şekilde dış grup üyelerine kıyasla daha olumlu değerlendirmeye dayanan grup gururu, yapılan araştırmalarda genellikle “yetkinlik” ve “sosyallik” temelli karşılaştırmaları içermektedir.¹⁰ Ancak De Waal’in primatlar ile insanların davranışlarını karşılaştırdığı araştırmasının sonuçlarına bakıldığında, grubun varkalımı için “ahlâk” kavramının insanlar için olduğu kadar primatlar için de önemli olduğu görülmektedir.¹¹ Ahlâk hem gruptaki üyelerin teker teker, hem de grubun bir bütün olarak iyiliğinin düşünülmesini sağlayan ortak bir zemindir. Leach, Ellemers ve Baretto’nun yapmış olduğu araştırmada da grupların hem kendi gruplarını hem de diğer grupları ahlâkî yönden değerlendirmesinin sosyallik ve yetkinlik yönünden olan değerlendirmelere göre grup için daha belirleyici olduğu sonucuna varılmaktadır.¹² Grubun kendini diğer gruplardan ahlâkî olarak üstün görmesine

9 Theodor W. Adorno, Else Frenkel-Brunswik, Daniel J. Levinson, ve R. Nevitt Sanford, *The Authoritarian Personality*, Harper and Row, New York 1950.

10 John T. Jost ve Aaron C. Kay, “Exposure to benevolent sexism and complementary stereotypes: Consequences for specific and diffuse forms of system justification”, *Journal of Personality and Social Psychology*, New York 2005, sayı: 88, ss. 498-509; Karen Phalet ve Edwin Poppe, “Competence and morality dimensions of national and ethnic stereotypes: A study in six eastern-European countries”, *European Journal of Social Psychology*, 1997, sayı: 27, ss. 703-723; Shalom H. Schwartz ve Anat Bardi, “Value hierarchies across cultures: Taking a similarities perspective”, *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 2001, sayı: 32, ss. 268-290.

11 Frans B.M. De Waal, *Good natured: The origins of right and wrong in humans and other animals*, Harvard University Press, Cambridge 1996.

12 Colin Wayne Leach, Naomi Ellemers ve Manuela Barreto, “Group Virtue: The Importance of Morality (vs. Competence

verilebilecek en iyi örneklerden biri FETÖ’dür. FETÖ, kendi içinde yer alan bireyleri “altın nesil”in birer ferdi olarak nitelemekte, örgütün liderinin yazılı eserlerine “pırlanta” ismini vermekte ve diğer grupları özellikle ahlâkî yönden küçümsemektedir. Özellikle de FETÖ’nün kendisini mütedeyyin olduğu bilinen gruplarla karşılaştırıp, onlara göre daha “ahlâklı” olduğunu savunması önemlidir. Olası grup üyeleri ve grubun üyeleri için önemli olan ortak kavram “ahlâk”tır. Aşağıdaki eski grup üyelerinin anlatımlarında da grubun kendini diğer mütedeyyin gruplardan üstün görmesi dikkat çekmektedir.

Katılımcı 14: “...Bir de imam hatipli olmak da etkileyebilir. İmam hatiplileri sevmiyorlardı çünkü...”

Katılımcı 32: “...Polislik için başvurduğumda abiler ilgi göstermedi. Muhtemelen yeni olduğumdan veya dindar olmadığımın diye sanıyorum. Ama başka bir arkadaşı PMYO’ya soktular...”

Katılımcı 38: “...Onların gözünde Müslüman olamamıştım. Zira ben Kur’an’ı anlamaya çalışsan, tefsirler okuyan, romanlar okuyan, siyaset-felsefe-psikoloji gibi ‘batıl’ kitaplara sarmış bir mürteddin. Bir gün bir Fethullah ya da risale okuduğuma kimse şahit olmamıştı. Dolayısıyla ben, ibret olsun diye diğerlerine, onlarla mücadele edilemeyeceğini ve bunun kazanılamayacağını öğrenmeliyim...”

Katılımcı 37: “... Mesela ayyaş bir çocukla karşılaştım. Odasında tek kalırdı, DHKP-C’liydi, her gece içerdi, odasına kimse girmez kimse bir şey sormazdı. Sadece çocuk 2 kat para verirdi herkesten. Sorduğumuzda ‘hoşgörülü olmalıyız’ derdi. Onu da anlamazdım neden orada kalıyor diye. Aile baskısı derdi o da ama inandırıcı gelmiyordu. Peki bu çocuğa olan hoşgörü neden sizden daha Müslüman olanlara karşı yok dediğimde, o bilmiyor ama sen biliyorsun lakin yanlış biliyorsun diyorlardı...”

Katılımcı 55: “...Kendilerinden başka herhangi bir cemaate nefes aldirmamaları veya başka âlimlerin kaynaklarına itibar etmemeleri de tartışma konumuz olurdu hocalarımla aramda...”

Yukarıdaki örneklerde önem arz eden bir diğer nokta, FETÖ’nün sosyal karşılaştırmalarını yaparken birincil grup olarak dinî cemaatleri belirlemiş olmasıdır. Kendilerini herkesten ayrı ve öncelikli olarak görmektedirler ancak ilk karşılaştırmayı mutlaka cemaatlere yönelik yapmaktadırlar. Çünkü bu cemaatler FETÖ için bir tehdit oluşturmakta, grup üyeleri gruptan çıkmak istediklerinde gidebilecekleri alternatif bir grubun varlığı anlamına gelmektedir. O yüzden “Gülen Cemaati” dışındaki herkes daha az ahlâklıdır ama özellikle diğer cemaatler daha da ahlaksızdır.

Grup sargınlığının ve grup gururunun yüksek olmasının dışında grup yapısı açısından incelendiğinde FETÖ, özellikle yurtlarda kalmakta olan ve içinde buldukları ergenlik döneminden dolayı kimlik krizi yaşaması olası gençlerin fiziksel, sosyoekonomik düzey ve aile yapısı açısından birbirine benzer olmasına dikkat çekmektedir. Ancak burada, yukarıda da vurgulandığı gibi, örgüt üyelerinin tek tip olduğu sonucuna varılmamalıdır. FETÖ, gücünü örgüt üyelerinin çeşitliliğinden almaktadır ancak bu bireylerin zihinlerinin

tekleştirilmesi süreci olarak kabul edebileceğimiz ergenlik döneminde birbirlerine benzer olmalarının teşvik edilmesi çok da sürpriz sayılmamaktadır.

Bu grubun içerisinde yer almanın bireyin “ben kimim?” sorusuna bir cevap sağlaması açısından kritik olduğu görülmektedir. Keza grup aidiyetlerinin işlevlerinden bir tanesi de bireylere bilgilendirici sosyal etki ile dünyaya ve hayata dair bilgi sağlamasıdır.¹³ Sosyal psikoloji literatüründe “sosyal destek” kavramı oldukça önemlidir. “Bireyin gereksinimlerine başkalarının da duyarlı olduğunu hissetmesi” anlamına gelen sosyal destek duygusal, araçsal ve maddi olmak üzere farklı çeşitlere sahiptir.¹⁴ Ayrıca algılanan sosyal desteğin hangi aktörden sağlandığı da ayrıca önemlidir.¹⁵ Algılanan sosyal destek aile ve arkadaş tarafından sağlanabileceği gibi “önemli diğer kişiler” olarak adlandırabileceğimiz bireyler tarafından da sağlanabilir. FETÖ’nün bünyesinde yer almaya başlayan bireylere “gruba nasıl katıldınız?” sorusu sorulduğunda hemen hemen hepsinin verdiği cevap bu terör örgütünün kişiye hem araçsal hem duygusal hem de maddi sosyal destek sağladığına yöneliktir. Özellikle ailelerinin yanından başka şehre gitmiş olan gençlere verilen bu desteğin sağlanmasında önemli olan bir başka nokta, öğrencilerin belirli bir talebi bulunmadan bu iyiliklerin ve bolluğun onların önüne serilmesidir. Keza sosyal destek ile ilgili yapılan araştırmalar toplulukçu kültürlerin bireyci kültürlerle kıyasla daha az sosyal destek aradıklarını ve bu sosyal desteği ancak yakın çevresinden talep ettiğini göstermektedir.¹⁶ Türk Kültürü’nün de içinde bulunduğu toplulukçu kültürlerde bireylerin diğer bireylere “borçlu kalması”, iyilik karşısında “minnet duyması” yapılan iyiliğin uzun vadeli bir söze dönüşmesine sebeptir. Dolayısıyla, bu terör örgütü kültürel bu özelliği sonuna kadar kullanarak, aşağıda da görüldüğü gibi, öğrencileri ve ailelerini baştan kendilerine borçlu bırakmayı seçmişlerdir.

Katılımcı 4: “(Cemaat ile) Üniversitemin kapısında (tanıştım), abiler karşıladı.”

Katılımcı 13: “Maddi durumumuz yoktu fakat sürekli bize sadaka zarfı gönderilirdi ailenize verin diye...”

Katılımcı 30: “Yurtdışına çıkmıştım...beni ağırladılar, kıymet verdiler, tanışmamız böyle oldu...”

13 Robert B. Cialdini, *Influence: Science and Practice*, Allyn & Bacon, Boston 2000; Robert B. Cialdini ve Noah J. Goldstein, (2004). “Social Influence: Compliance and Conformity”, *Annual Review of Psychology*, Palo Alto, 2004, sayı: 55, ss. 591-621.

14 Elliot Aronson, Timothy D. Wilson ve Robin M. Akert, *Sosyal Psikoloji*, çev. Okhan Gündüz, İstanbul 2010.

15 Doğan Eker ve Haluk Arkar, “Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek Ölçeği’nin Faktör Yapısı, Geçerlik ve Güvenirliği”, *Türk Psikoloji Dergisi*, Ankara 1995, ss. 45-55.

16 Shelley E. Taylor, David K. Sherman, Heejung S. Kim, Johanna Jarcho, Kaori Takagi ve Melissa S. Dunagan, “Culture and social support: Who seeks it and why?”, *Journal of Personality and Social Psychology*, New York 2004, sayı: 87, ss. 354– 362; Beth Morling, Shinobu Kitayama ve Yuri Miyamoto, “American and Japanese women use different coping strategies during normal pregnancy”, *Personality and Social Psychology Bulletin*, Washington 2003, sayı:29, ss. 1533-1546.

Katılımcı 32: “En son cemaatte kalmış bir yakınımız yurtlarını tavsiye etti. Gittik görüştük. Normal yurtlara göre daha ucuz ve sınırsız imkânları vardı. Piknik, gezi, spor, yemek, tatil vesaire gibi. Çok iyi davrandılar ve ‘sadece namazını kıl yeter bize. Ayrıca her hafta sohbetlerimiz var bir de okuma saatlerinde kitap okuyoruz’ dediler...”

Katılımcı 41: “Gülen cemaati ile ablam ortaokula başladığı dönemde tanıştım. Ben o zaman 10 yaşlarındaydım. Cemaat ablamın başarılarından dolayı kendi kolejlerinde ücretsiz eğitim imkânı sağladı. Bu durum lise son sınıfa kadar devam etti. Benim tanışmam da 8. sınıfta oldu. Ben de kendi kolejlerinde burslu olarak bir sene kadar okudum.”

Katılımcı 66: “Ortaokul yıllarımda, komşumuz ve aynı zamanda yakın arkadaşım olan birisinin vesilesiyle tanıştım. O sıralar, Fen Liseleri Sınavlarına hazırlık için küçük bir kasabada henüz dershane yoktu, fakat arkadaşım beni evlerine götürdü. Dershane gibiydi, lise sınavlarına hazırlanmak için gitmeye başladım. Tanışıklık vesilem o arkadaşım, nedeni ise iyi bir okul kazanma konusunda bana yardım etmeyi vaad etmeleriydi.”

Katılımcı 13: “...Bir de cemaatçiler çok güler yüzlü iyi insanlar gibi görünürler. Yani sizin canınız sıkkin olduğunda bir anda yanınızda biterler. Yapıcı dururlar. Yalnız maddi durumu kötü ailesinden ayrı öğrencileri yanlarına çekmeleri kolaydır. Ben ailemin yanındaydım, sosyaldim, sorguluyordum belki de o yüzden içlerine alamadılar...”

Sağlanan sosyal destekte aynı evde yaşamakta olan bireylerin birbirine sağladığı desteğin varlığının yanı sıra özellikle “abi” ve “abla”ların sağladıkları duygusal sosyal desteğin yoğun olduğu görülmektedir. Ayrıca bu sağlanan sosyal destek sadece öğrencilere yönelik olmamakta, ailelerinin abiler ve ablalar tarafından ziyaret edilmesi ile ailelere de genellenmektedir. Dolayısıyla gruptan ayrılmaya çalışan gençlerin aileleri tarafından şiddetle karşı çıktığı, gençlerin etrafının tam anlamıyla kuşatıldığı yaşantılar oldukça sıktır. Ayrılma kararı alan gençlerin, hem “şefkat tokadı” denen öğreti ile hem tüm sosyal desteğinin kaybı ile hem de ailelerini karşılığın almaları ile baş etmeleri gerekmektedir ki, bu durumun oldukça zor olduğu tahmin edilebilir. Cemaatten ayrılan gençlerin vurguladığı ortak bir sıkıntı, daha sonrasında herhangi bir gruba, oluşuma yönelik aidiyet geliştirememeleridir. Bir bireyin en temel güdülerinden olan ait olma güdüsünün en baştan yalnızca bir gruba kanalize edilmesi o kişinin gruptan ayrıldıktan sonra adeta zeminsiz bir boşlukta yürütmesine sebep olur.

Ayrıca katılımcı 12’nin bahsettiği puanlama sistemi, gençlerin gruba dâhil olana kadar yardımların koşulsuz olduğunu ancak daha sonrasında bunun bir koşula bağlandığını göstermektedir:

Katılımcı 12: “Örneğin yaptıkları puanlama da FETÖ’nün kitabını okumak 10 puan, Kur’an-ı Kerim okumak 5 puana karşılık geliyordu. Böyle puanlama sistemleri vardı. Bölgedeki birinci olan eve erzak yardımı yaparlardı.”

Katılımcıların verdiği bilgilerden de anlaşılacağı gibi FETÖ, gruba üye alırken o üyelerin ihtiyaçlarına yönelik bir seçim yapmış gibi görünmektedir. Ancak seçtiği tüm öğrencilerin oldukça parlak ve yüksek öz-disipline sa-

hip öğrenciler olduğu göze çarpmaktadır. Burada farklı sorular soran, süreci sorgulayan öğrencilerin zaman içinde gruptan ayrıldığı görülmektedir. Kritik olan nokta, grup üyeleri gruba dâhil olmaları ile gruptan ayrılmalarının kendi iradelerinde olduğunu düşünse de, aslında bu daha öncesinde planlanmaktadır. Grup içerisinde kalması istenilen gençlere daha fazla yatırımda bulunulurken grup içinde kalmasını çok da istemedikleri grup üyelerine yönelik yatırımı zaman içinde azaltmaktadırlar. Ayrıca, grup için daha gerekli olduğu düşünülen kişilerin gruptan çıkma istekleri ısrar ve tehdit ile karşılanırken, diğerlerinin gruptan çıkma isteği sessizlik ve onay ile karşılanmaktadır. Keza bireyler de zaman içerisinde bu çifte standardı fark etmişlerdir:

Katılımcı 27: "Öğrencileri sınıflandırıyorlardı cemaatten ayrıldıktan sonra fark etmişim bunu, özel ilgilendikleri öğrencilerden biriydim her öğrenciye eşit davranılıyor sanıyordum ama öyle değilmiş bize bit grup arkadaşım hem dini hem sınava yönelik ek dersler veriliyordu kamplara daha çok gönderiliyorduk (öğrenci evlerine) zaten cemaatten ayrılma sebeplerimden biriydi."

Katılımcı 59: "Bir keresinde evlerden birer kişi 3-4 ay aralıkla çıkmıştı. Birisi fakirdi kendi halinde sıradan bir insandı. Diğerinin babası zengindi. Fakir olanı bir daha hiç arayıp sormadılar niye gittin diye sorulmadı. Sorulduysa bile diğer arkadaşın babasını, amcasını arayacak kadar aramamışlardır kesinlikle. Zengin olanı baya aradılar tekrar gel diye. Hatta sohbetlerde de ara ara baya buğuz ediyorlardı 'niye sahip çıkmıyorsunuz bunlara?' diye. 'Cemaate neden kazandıramadınız?' diye bölge abisini suçlamışlardı."

Özetle parası olan adam evlerden çıktığı zaman çok üzülmüyorlardı. Diğerleri çıkınca pek umursamıyorlardı..."

Katılımcı 44: "Fakat şunu gördüm lise yıllarında, örneğin bir öğrenci su ürünleri okumak istiyor kendini burada geliştirmek istiyor ya da onların işlerine yaramayacak bir mesleki alanda kendini ilerletmek istiyor, işte bu insanlarla iletişimi azaltıyorlar. Hukuk, siyaset bilimi, sosyoloji, psikoloji, medya gibi bölümlerde okuyan öğrencilere yardım ediyor, evler genel olarak bu kişilere açılıyordu..."

Katılımcı 62: "Zaten ilk aydan itibaren çıkmak istiyordum. Ateist olmama rağmen bu evlerde kalmak bana çok zor, ağır geliyordu ve zerre güvenmiyordum. Ama ne hiçbir yurt çıkıyordu ne de arkadaşlarımdan eve çıkmak isteyen vardı. Daha sonrasında benden bazı sorumluluklar istediler. Ben de istemedim. Arkadaşlıklarım, üniversitede çevremim genişlemesi ve işin aslı değerli bir hocam sayesinde kendime kalacak yer bulabildim. Daha sonrasına hiçbir abiye haber vermeden eşyalarımı toparlayıp kaçtım. Çünkü haber veririm çıkmamam için her şeyi yapacaklardı. Daha sonrasında da beni kimse aramadı."

Grup yapısı ve dinamikleri açısından FETÖ'nün incelenmesinde önemli olan bir diğer kavram, gruplar arası tehdittir. Gruplar arası Tehdit Kuramı gruplar arası ilişkilerde bireylerin diğer grup üyelerine yönelik davranışların belirlenmesinde kişilerin diğer grubu tehdit olarak algılayıp algılamamalarının önemli olduğunu vurgular ve gruplar arası tehdidi "sembolik tehdit" ve "gerçekçi tehdit" olarak ikiye ayırır.¹⁷ Gerçekçi tehdit, kişinin varlığına,

¹⁷ Walter G. Stephan, Oscar Ybarra ve Guy Bachman, "Prejudice Toward Immigrants", *Journal of Applied Social Psychology*, Oxford 1999, ss. 2221-2237.

refahına, fiziksel bütünlüğüne, maddi kaynaklarına ve erkine yönelik tehdit olarak tanımlanırken sembolik tehdit, dış grubun bireyin kendi grubunun normlarını, değer yargılarını ve sembollerini tehdit etmesidir. Sembolik tehdidin gerçekçi tehditten ayrıldığı nokta, sembolik tehdit bireyin algısına bağlı olarak artabilmektedir, ancak gerçekçi tehdit genellikle tehlikenin gerçekten var olması ile ilişkilidir. Dolayısıyla, sembolik tehdit bir algılanan tehdit türü olarak grubun varlığını sağlamak isteyen kişiler tarafından manipüle edilebilir. Keza bir grubun varlığı, dış grupların ve bu grupların tehdit olma olasılıklarının varlığı ile bağlantılıdır. Yani, “biz” olabilmek için “onlar” mutlaka gereklidir. FETÖ, bireylerin gruptan ayrılma olasılıklarını düşürmek ve bu grubun varlığını devam ettirebilmek için sembolik tehdidi oldukça iyi kullanmaktadır. Türkiye Siyasî Tarihi açısından, mütedeyyin kesimin maruz kaldıkları sosyo-politik ve psikolojik baskının bu grubun sembolik tehdidin devamını sağlama açısından bir işlevi olduğu görülmektedir. Mütedeyyin kesimin günlük hayatta herhangi bir sorun yaşamayacağı zamanlarda bile grup geçmişe referans vererek sembolik tehdit düzeyini yüksek tutmaya çalışmaktadır. Bunun en bilindik örneği, grup üyelerinin kendi isimleri dışında grupta yeni bir isimle adlandırılmasıdır. Kuşkusuz grup üyelerinin hiçbirinin bir diğerinin gerçek adını bilmemesinin istihbarî bir önemi mevcuttur, ancak bu öneminin yanı sıra bireylerdeki sembolik tehdidin hep üst düzey devam etmesini de sağlamakta, hatta grubun saklanması bu şekilde üyeler gözünde “meşru” kılmaktadır. Katılımcı 26, 28, 38, 50, 51 ve 66’nın anlatımları sembolik tehdidin süreç içinde nasıl değişimlendiğini göstermektedir.

Katılımcı 26: “Asker veya hâkim, savcılarla evlenenlerin normalde başörtülüken başını açması. Normalde başörtülü olan birçoğu bu gibi mesleklerden biriyle evlenirken başlarını açıyorlardı. Bunu yaparken ‘napalım başka şekilde buralara girilmiyor kendimizi belli etmememiz lazım biz kendimizi feda ediyoruz bunun için’ diyorlardı.”

Katılımcı 28: “Lise birde iken arkadaşımın (cemaat ile çok sıkı bağları vardı) ablası ile telefonda konuşurken söyledikleri garip gelmişti. Ablasına yüzüğü çıkardın mı diye sordu. Telefonu kapatınca ablan boşandı mı diye sordum. Hayır dedi. Eniştem hâkim, başörtüsünü (yüzükten kasıt örtü imiş) takmayacak artık. Cemaatten olduğu anlaşılmasın diye...”

Katılımcı 38: “Cemaat’in kendine has özellikleri vardı. Hoca’nın Kasetlerini dinleme, tedbir (takiiye), müstear isim kullanma, sohbetler, tesbihat, cevşen gibi.”

Katılımcı 50: “Aslında her olay bana garip geliyordu. Bu olay yaşarken de çok garip gelmişti ama asıl amacını daha sonra fark ettim. Yaklaşık 4 ay kadar kaldım evlerinde, 2013 ekim ayıydı eve girişim. Durmadan okula başımızı açarak girmemiz gerektiği söylendi. Karşı çıktım açılmadım. Ama birçok kız ya başını açarak giriyordu okula ya da hiç gitmiyordu. Aradan bir ay geçmişti ve artık ortamın rahat olacağını ve artık korkmamamız gerektiğini söylediler. Anlam verememiştim. En yüksek kademeli ablalar da dahil hepsi kapalı giriyordu okula ve hatta eskisi gibi pısrık değillerdi, kantinde zaman gazetesi açıp okuyorlar, insanları programlarına açıktan davet edip sınıflarda duyuru yapıyorlardı. 17 Aralık 2013 olayı patlak vermişti tam o sırada ve hiç unutmam 22 Aralık akşamı bir abla gelip ortamın çok sıkıntılı olduğunu kapalı girenlerin derhal okula açık girmeye başlaması gerektiğini söylemişti. Eskisinden çok çok daha dikkatli

olunmasını, takiiye yapılmasını söyledi. Ben gene bir anlam verememiştim sadece sinirlenmiştim bunu bir çocuk oyununa çevirdikleri için.”

Katılımcı 51: “Durmadan herkesin onları fişlemesi ihtimalini düşünüyorduk. Kitaplarınıza isimlerinizi yazmayın siz sınıftan çıktuktan sonra kitaplarınızdan isimlerinize bakıp sizi fişleyebilirler dahi derlerdi. Soyisimlerinizi en yakın arkadaşlarınıza söylemeyin derlerdi. Kiraladıkları öğrenci evlerinin kira sözleşmelerine farklı isim soyisim ve sahte imza attıklarını öğrendim. Bunların neden yapıldığını, doğru bir iş yapıyorsa zaten kimsenin onlara dokunamayacağını söylediğimde tedbir cevabını alıp duruyordum.

...

Aramızda istihbarattan birileri olabilir ajanlar gezinebilir diyorlar önemli konuları şüphelendikleri kişilerin yanında (örneğin benim yanımda) konuşmuyorlardı.”

Katılımcı 66: “‘Tedbir’ dedikleri, kendilerini saklama işi ve ‘kod isim kullanma’ garip gelmiyordu, çünkü 28 Şubat sonrası çok anlaşılabilir nedenleri vardı. Sonra bu nedenler ortadan kalkmasına rağmen bunun devam etmesi beni çok şaşırttı ve bakış açımı değiştirdi, artık bir çeşit istihbarat örgütü olarak düşünmeye başladım. Bir de ‘çetele’ vardı, aslında tam bir fişleme yöntemiymi, kim ne kadar ne okudu, kim ne yaptı ne yapmadı gibi çok ayrıntılı ve profesyonel hazırlanmış bir veri tablosuydu. O zaman mantıklı geliyordu zira puan toplama gibi, çetelesi iyi olana hediyeler veriyorlardı, şimdi düşününce, herkese etrafındaki herkesin en ayrıntılı bilgilerini, alışkanlıklarını not ettirdikleri fişlerdi bunlar. Devlet kurumlarının bu derece ayrıntılı fişleme yapabildiğini sanmıyorum.”

Grubu ayırıştırmanın bir diğer örneği de grup üyelerinin tüm dış grup üyelerini, yani FETÖ mensubu olmayan üyeleri “Ehl-i Dünya” olarak tanımlamalarıdır. Katılımcı 68’in aşağıdaki nitelemeleri bir gencin dünyayı “biz” ve “onlar” olarak kategorilendirmesinde bu kavramın nasıl kullanıldığını göstermesi açısından kritiktir:

Katılımcı 68: “Cemaat içinde, cemaatten olmayanlar için ‘Ehl-i Dünya’ tabiri kullanılır. ‘Ehl-i Dünya’nın karşıtı ‘Ehl-i Ahiret’tir. Bu tabirin kaynağı da birçok tabirde olduğu gibi İslam kaynaklıdır. Cemaat üyeleri, dünya nimetlerinden el etek çekmiş, dünya nimeti namına en ufak bir şey istemeyen, Allah rızası ve öbür dünya için çalışan insanlardır. Onlar haricindeki herkesin bir ‘dünya’ kaygısı olduğu için, onlar cemaat üyelerine nazaran düşük bir seviye olan ‘gelip geçici dünya için çalışan, çabalayan’ insanlardır, cemaat üyeleri ise ahiret için çalışan ‘seçilmişler/adanmışlar’ grubu, diğerlerine acıyan üstün insanlardır. Bir cemaat üyesinin ‘ehl-i dünya’ biriyle ilişkisi ya tedbir amaçlıdır ya da o kişiyi de cemaat üyesi yapmak için ‘ilgilenme’ amaçlıdır. Cemaatten ayrılanlar için ‘ehl-i dünya oldu’ denir, kaybeden, dünya nimetlerine kanaan bir ‘düşkün’ olarak görülür.”

Keza, Yeni Şafak gazetesinde 16 Temmuz 2016 tarihinde çıkan bir habere göre, İzmir Cumhuriyet Başsavcılığı bu grubun Türk Silahlı Kuvvetleri’nin içinde nasıl yapılandığına ilişkin bir soruşturma başlatmış ve alınan ifadelerde terör örgütü lideri Gülen’in öğrencilik yıllarından itibaren askeriye içinde yer alan gençlere “Atatürkçü bir çizgideymiş gibi davranın. Ehl-i dünya tabir edilen insanlar gibi yaşayın” talimatı verdiği görülmüştür. Burada grup içerisinde kullanılan sembolün, grup üyelerinin fonksiyonuna göre nasıl değişiklik gösterdiği de görülebilir.

Norm Öğretici Yapı Taşının Zedelenmesi

Parsons ve Bales, 1956 yılında yazdıkları “Ailenin Toplumsallaşması ve Etkileşim Süreçleri” kitabında ailenin çocuğun toplumun normlarını öğrenmede yapı taşı olduğunu vurgular. Toplumsallaşma, çocuğun toplumun normlarını öğrenmesidir. Toplumun normlarının ne kadar kabul edilebilir ve uygulanabilir olduğu ailenin çocuğu yetiştirme tarzına bağlı olarak farklılaşabilmektedir ancak her aile çocuğu için birincil toplumsallaşma aktörüdür.

Kuralları koyan birincil toplumsallaşma aktörünün önemi çocukların ergenliğe girmesiyle beraber yer değiştirir, artık “otorite” olarak ailenin algılanması söz konusu değildir, ergen özellikle arkadaşlarından fazlasıyla etkilenmeye başlar. Ergenlik dönemi, özellikle bireyin kimlik krizi ile baş etmesinin önemli olduğu; toplumsallaşma aktörleri olarak aile ve öğretmen yerine akranların önem kazandığı bir dönemdir. Önemli kişiler ergenin davranışlarının sosyal normlara uyup uymadığını gösterebilmesi açısından adeta bir “ayna” görevi üstlendiği için kritiktir.¹⁸ Çocukluk döneminde yeni yeni oluşmaya başlayan benlik kavramı ergenlikte görece daha sabittir. Ancak ergenlik dönemi, hem çocuğun kimlik krizinin ortaya çıkması, hem fizyolojik değişikliklerin ve hormonların değişimine ayak uydurmasının zorlaşması hem de akademik başarı değişkeninin ergenin hayatının en önemli nitelilerinden birine dönüşmesi yüzünden oldukça zordur. Çocukluk döneminde etrafındaki bireyler tarafından ne kadar sevildiğinin yansıması olan “ben iyiyim, başarılıyım” şemasının ergenlik döneminde başarılar ve beklentileri karşılama gibi daha nesnel ama aynı zamanda daha zor kriterlere dönüştüğü görülür.¹⁹ Dünya Sağlık Örgütü (*World Health Organisation-WHO*), ergenliği 10-19 yaşları arası olarak tanımlamak ile beraber yetişkinliğe geçişin kültürel olarak değişiklik gösterebileceğini vurgulamaktadır.²⁰

Erikson’un tanımladığı psikososyal gelişim görevlerine göre ergenlikteki ana görev kimlik kazanmaya karşı kimlik karmaşasının ortaya çıkmasıdır. Buna göre, ergen bu dönemi başarı ile atlatır ise sağlıklı bir şekilde kimlik kazanımı görevini başarmış, “ben kimim?” sorusuna bir cevap vermiş olur. Bu dönemin görevinin sağlıklı bir şekilde atlatılmaması bireyin genç yetişkinlik döneminde de kimlik karmaşasının devam etmesine sebep olacak, dolayısıyla yetişkin ilişkilerinin kurulumunda ve iş hayatında birey sağlıklı

18 Charles Horton Cooley, *Human Nature and the Social Order*, Scribner, New York 1902.

19 Esat Alpay, *Self-concept and Self-esteem, Educational Psychology Interactive: Readings in Educational Psychology*, Valdosta State University, GA 2000.

20 Dünya Sağlık Örgütü (WHO), 2016.

süreçler içerisinde yer almayacaktır. Bu yüzden, ergenlikte ergenin birincil amacı “ben kimim?” sorusuna cevap vermektir.

Erikson’un psikososyal gelişim görevleri üzerine çalışan bir başka gelişim psikoloğu Marcia, ergenin bu dönemden çıkarılabileceği dört tip kimliğe sahip olabileceğini vurgular. Bunlar: başarılı kimlik, gecikmiş kimlik, ipotekli kimlik ve parçalanmış kimlik.²¹**Başarılı kimlik**, ergenin kendisine uygun olduğunu düşündüğü tüm kimlikleri denediği ve ergenliğin sonuna doğru “ben kimim?” sorusuna başarılı bir şekilde cevap verebildiği kimlik statüsüdür. Bu kimlik statüsünde ergenin nelere yönelik olumlu ve/veya olumsuz tutum sahibi olduğunu, gelecek planlarını, kendisi için uygun yönelimleri belirlemesinin gerçekleştiği görülmektedir. **Gecikmiş kimlik** statüsünde ergen hâlâ kimlik yönelimleri içinde seçim yapma aşamasını bitirememiş ve kimlik oluşturma görevinde geç kalmıştır. İpotekli kimlik statüsünde ise ergenin hiçbir alternatif kimlik yönelimini test etmediği, herhangi bir ergenlik krizi yaşamadan ebeveynlerinin sunduğu kimlik yönelimine uyum sağladığı kimlik statüsüdür. **Parçalanmış kimlik** statüsünde ergen, alternatif kimlik yönelimi içerisinde bazı kimlikleri denemiş ancak kendisine uygun kimliğin seçimini gerçekleştirememiştir. Marcia da Erikson gibi, ergenlerin bu kimlik statülerinden birinde takılı kalabileceklerini, zaman içerisinde bu kimlik statüleri içerisinde değişiklik gösterebileceklerini ancak en sağlıklı olanın ergen tarafından deneyimlenen kimlik yönelimlerinden kendisine uygunun seçildiği başarılı kimlik statüsü olduğunu vurgulamaktadır.

Tüm bu bilgilerin ışığında ergenlik, bireyin kimlik krizinin devam ettiği ve psikolojik olarak aslında en korumasız olduğu dönem olarak tanımlanabilir. FETÖ’nün grubuna dâhil olma döneminin çocukluğun son dönemleri ile ergenliğin ilk yıllarına denk geldiği ve “abi” ve “abla”ların duygusal yatırımlarının ve rüyaların, hayallerin bu dönemde daha fazla kullanılmasının tesadüf olmadığı söylenebilir. Keza FETÖ, gelişimsel olarak önemini belirli bir süre kaybetmiş olan ailenin yerine “abi” ve “abla”larını Cooley’nin yukarıda tanımladığı şekilde “önemli kişi” olarak yerleştirmektedir. FETÖ’nün özellikle 8.sınıfa giden öğrenciler üzerindeki duygusal ve sembolik manipülasyonun kullanımının daha fazla olduğu görülmektedir. Keza öğrenciler 8. Sınıfta tam anlamıyla ergenlik dönemindedirler ve 8. Sınıfın sonunda liseye geçeceklerdir, dolayısıyla burada alacakları kararın üzerinde rol oynamak örgüt açısından ayrıca işlevseldir.

21 James E. Marcia, “Development and validation of ego-identity status”, *Journal of Personality and Social Psychology*, New York 1966, sayı: 3, ss. 551-558.

Ergenlere neyin doğru, neyin yanlış olduğunu anlatan bireylerin “abi” ve “abla” olarak isimlendirilmesi, ergenlere ilişkin alınan kararların ailelerinden önce birincil olarak bu bireylere sorulması sürece örnek olarak verilebilir. Birey için en birincil sosyal destek olan ailenin kararları artık ergen üzerinde önemli bir etkiye sahip değildir, dolayısıyla onların öğrettikleri normların yerine yenileri yerleştirilebilir. Bu sürece verilebilecek en radikal örnek Enes Kanter’in artık yaptığı açıklamalarda soyadını “Gülen” olarak yazmaya başlamasıdır. Kanter’in ergenlik döneminde aşağıdaki katılımcıların anlattıkları süreçten geçtiği söylenebilir:

Katılımcı 19: “Birçok şeyi aslında garipsemiştim ama yeterince garipsememişim...Üyelerden aile bağlarını gevşetmelerinin istenmesi.”

Katılımcı 25: “...Üçüncüsü ise abilerin yeğenimi arayıp sohbetlere gelmesini söylemeleri ve yeğenim babama sormalıyım izin verirse gelirim demesi ama abilerin sen artık büyüdün babanın sözünü dinlemene gerek yok kendi kararını kendin verebilirsin demesiydi. 15 yaşındaki çocuğa bunu tembih etmesi...”

Katılımcı 33: “Ayrıca pek çok aileyi çocuğu ile birbirine düşürdüler. Şöyle ki askeri sınava hazırlanan çocuklardan annelerinin başı açık fotoğraflarını istediler örneğin. Baba izin vermedi. Konu benim istikbalime kast ediyorsunuz bir bez parçası yüzünden noktasına geldi. İnancı gereği örtünen kız çocuklarını baş açmaları için ikna odalarına aldılar. Hocalar fiziksel olarak vardı ama tuhaf bir engel vardı aranızda. Tam kimliksizlik fluluk hakimdi.”

Katılımcı 43: “...Annesi ölen hocanın annesinin cenazesine gitmeyip görevine devam etmesi büyük bir itikat sayılırdı. Fedakarlığı övülürdü...”

Katılımcı 50: “14 yaşındaydım ve ailemi 3 haftada 1 görmeme izin veriyorlardı. Gün içinde ailemle çok defa telefonla konuşmamdan rahatsız oluyorlardı. En sonunda yurt genelinde telefonları toplayıp sadece belirli saatlerde kullanmamıza izin vermeye karar verdiler. Annem de gelip okuldan kaydımı aldırdı.”

Katılımcı 51: “Evde kaldığım süre boyunca, aslında evde kalanları kendi eşyaları gibi görmeleri beni çok rahatsız etmişti. Kişiler hakkında kararlar veriyorlar, görevler belirliyorlar, istedikleri gibi şekillendiriyorlar ve kimsenin itiraz etme hakkı yoktu.”

Ergenliğin bitiminden sonra da normların kontrolüne aslında yine “aile” kavramının değiştirilmesi ile devam edilmektedir bu terör örgütünde. Keza bugün “katalog evlilik” diye tabir ettiğimiz, bireylerin kendilerini gruba adanma düzeylerinin denk düştüğü diğer bireylerle evlendirilmesi de kişilerin normların ihlal etmemesini sağlaması açısından önemlidir. FETÖ, bireylerin en temel aidiyet geliştirdiği grup ile aidiyet bağlarını koparmakta, onları ailesiz bırakmakta ve kendi uygun gördüğü bir aile formatına sokmaktadır:

Katılımcı 10: “Üniversiteye geldiğimde de evlerde kalmaya başladım çifte standart ve ahlaksızlıklardan sonra bir daha görüşmemek üzere ayrıldım. Cinsel hayatın dahi onların seçiminde olduğu bir düzen bu iş.”

Katılımcı 40: “Esasında süreç içinde de rahatsız eden fakat şimdi daha iyi anlamlandırdığım şeyler var... Evlilik katalogları, artık yasak kalmadığı halde yüksek lisans yapabilmek için başvurusünü çıkarmamızı istemeleri...”

Katılımcı 50: "...Hepsi cemaat içinden evliydi. Hatta bizim yurdun müdiresi olan baş abla (doğru tabir bu mu bilmiyorum) yine erkek yurdunun müdürü olan baş ağabey ile evliydi. O dönemde yardımcılığını yapan abla da yine diğer yardımcı ile nişanlıydı. Bu kadar sistematik bir ayrım olduğunu o zaman fark etmemiştim."

Katılımcı 51: "...Ve mezun olmaya yakın insanlara evlilik düşünüp düşünmediklerini soruyorlardı etrafımdan biliyordum. Evlilikler kendi içlerinde aracılıklarla oluyordu. Çünkü birbirlerinin hizmetine eşleri müdahale etmemeli..."

Katılımcı 53: "...Rahatsız eden bir durum da şudur: Bizler, hocafendi Peygamberi çok sever, adını andığında dudaklarını ısırır, öyle çok sever derdik ve onun düzeyine ulaşabilmeyi hayal ederdik. Bugün 'Peygamberimiz gibi' yapmaya çalıştığımız şeylerin aslında Gülen'in istediği gibi olduğunu görüyorum."

Katılımcı 56: "...Zaman Gazetesi ve Sızıntı Dergisi'nin kerametlerine çok inanırlardı. Bu gazete ve derginin girdiği evi veya ortamı manevi anlamda değiştireceğini söylerlerdi. Sızıntı Dergisi'nin sadece başlıklarının okunmasının bile insana yetebileceğini söylerlerdi. Yemekler yerde yenirdi. Zaman Gazetesi örtü olarak kullanılırdı. Gazetenin üzerine bir şey dökülse 'zaman sızdırmaz' derlerdi. Yani gazeteyi her yönüyle yararlı görürlerdi kendi çaplarında."

Katılımcı 57: "...Fethullah'ın ruhunun geceleri evleri gezmesi."

Bu noktada ayrıca ilginç olan ve belirtilmesi gereken, belirli bir süre bu grubun içinde yer almış ancak daha sonrasında kendi istekleri ile ayrılmış, süreçte Gülen'e ve FETÖ'ye yönelik oldukça olumsuz tutum ve davranışa sahip olan bireylerin "abi" ve "abla"larına yönelik olumlu tutumlarının devam ettiği ve onları zihinlerinde ayırıştırıyor olmasıdır.

Sembollerin, Rüyaların ve Hayallerin Kullanımı

Le Bon, kitlelerin mantıkla tesir altına alınmayacağını, hayallerin kitlelerin birincil harekete geçiricisi olduğunu vurgulamaktadır.²² Keza birbirine bağlı bir grubu yönlendirmede kişilerin kullanabileceği en iyi iletişim yöntemi, dolaylı iletişimidir. Sembollerin, rüyaların ve hayallerin kullanımı grup üyeleri üzerinde gerçekleştirilen manipülasyonun zihinsel sorgulamaya takılmamasını sağlar. Grup üyeleri yoğun duygulanımlara sebep olan sembollerin karşısında kendisinden isteneni kendi isteğiymişçesine benimser. Sosyal psikolojide "uyuma" olarak adlandırılan sürecin iki türünden biri olan "benimseme"de bireylerin kendilerine verilen doğruları kendi doğruları olarak addetmeleri söz konusudur.²³ Keza, Psikolojik Tepkisellik Kuramı'ndan da bildiğimiz üzere, insanlar iradelerinin üzerinde bir sınırlamanın olduğunu düşünmekten rahatsız olurlar.²⁴ Eğer iradeleri üzerinde herhangi bir sınırlandırmanın olduğunu fark ederler ise psikolojik olarak tepkisel davranıp istenenin tam tersini yaparlar. Ancak semboller, rüyalar veya hayallerle istenilenin

22 Gustave Le Bon, *Kitleler Psikolojisi*, çev. Hasan Can, Ankara 2014.

23 Elliot Aronson, Timothy D. Wilson ve Robin M. Akert, *Sosyal Psikoloji*, çev. Okhan Gündüz, İstanbul 2010.

24 Jack W. Brehm, *A Theory of Psychological Reactance*, Academic Press, 1966.

iletilmesi, ya da grubun “abi”, “abla”ları ve başı Gülen’in kullandığı ağlayarak isteme bireyin iradesi üzerinde bir sınırlandırmaya dikkatini celp etmez. Bu sebeple, grup üyeleri kendilerinden ezoterik bir şekilde talep edilenleri kendi istekleri zannetmeye başlarlar. Özellikle bu sembol kullanımlarının büyüülü inançların bireyler açısından daha gerçekçi algılanabildiği ergenlik döneminden başlaması oldukça önemlidir. Aşağıda katılımcıların bu tür sembollerin kullanımlarına verdikleri örnekler mevcuttur:

Katılımcı 3: “Eriştem şu anda hapiste (yakınlığını tarif etmek gerekirse: bölgedeki okulların faaliyetlerinden sorumlu genel müdür gibi biriydi). Geçenlerde ablamı gördüm. Acısı vardır diye zorlamak istemesem de (15 Temmuz şehitleri ve ailelerine kıyasla az bile ya!) yokladım. İçimden ‘yahu hâlâ savunmaz herhalde’ dedim. Ama maalesef savundu cemaati. Üstelik rüyasına Feythullah Gülen’in geldiğini filan söyledi. (İlginci ablam akılselim de bir insan).”

Katılımcı 5: “Fethullah Gülen’e ait bazı özel eşyaların kutsandığını gördüm. Bir defasında Fethullah Gülen’e ait olduğunu söyledikleri bir tesbihi dolaştırdılar elden ele toplantı esnasında.”

Katılımcı 6: “Bizi hep askeri okul hayali ile oyaladılar. ‘Sen mavi gözlüsün iyi denizci olursun’ diyerek beni ve tüm arkadaşlarımı askerlik gibi polislik gibi mesleklere yönlendirdiler.”

Katılımcı 9: “Gül saati dedikleri şeyi önceleri garipse miyordum. Lakin yaptıkları şey cin çağırma benziyordu.”

Katılımcı 22: “...özel gün ve gecelerde yapılan ayinimsi faaliyetler, Hz. Muhammed’in ruhunun geldiğine inanılması...”

Katılımcı 38: “Rüyalarda sürekli Peygamber ve sahabelerin görülmesi...”

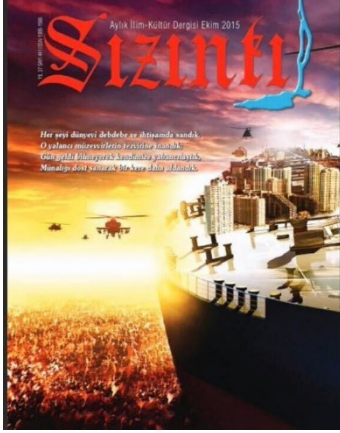
Katılımcı 41: “...Ve Gülen’i ilah olarak görüp mektupları açmadan okuduğunu falan söylüyorlardı...”

Katılımcı 56: “...Peygamberimizi çağırma ritüelleri (bunu çok inanarak yapıyorlardı) sürekli peygamberimizin evleri, okulları vs. gezdiği anlatılırdı. Bir gün lise 2. sınıftayken bizi kitap okuma kampına aldılar. Hocamız, Peygamberimizin kampları ziyaret ettiği bilgisini aldığını söyledi. Işıkları kapattılar, mumlar ve tüsüler yaktılar. Peygamberimiz ve sahabeler için seccadeler serdiler. Gül suyu döktüler. Hepimizi oturtup çeşitli tesbihatlar yaptırıldılar. Saatlerce peygamberimizi bekletiler. Ama tabi ki gelmedi peygamberimiz, tövbe yarabbim.”

Katılımcı 62: “Çocukların hiçbiri gerçek adını kullanmıyordu. Hepsi Hava Lisesi’ne hazırlanıyordu. Sürekli ders çalışıyorlardı ve dini içerikli kitaplar, özellikle Gülen kitapları okuyorlardı. Bunun yanında Risale-i Nur ve Kuran da okurlardı. Hava Lisesi’ne hazırlandıkları çok belliydi. Soru hedeflerini tamamladıklarında kendilerine büyük bir sticker’ın bir parçası verilirdi. Bu parçalar tamamıyla birleştirildiğinde ise savaş uçağı çıkardı. Çocuklara verilen hediyelerin en büyüğü uzaktan kumandalı helikopterlerdi ve hepsi Askeri Lise’ye girmek istediklerini söylüyorlardı...”

Yukarıdaki örneklerden de anlaşılacağı gibi, özellikle örgüt lideri Gülen’in eşyalarının kutsanması, kendisinin Peygamber ile rüyalarda görüşüyor olması ona kararlarının sorgulanmaması gereken bir otorite figürü olmayı sağlamaktadır. FETÖ’nün sembol kullanımının yalnızca gençler arasında olmadığı, çeşitli yayınlarında da hep aynı dolaylı, yoğun duygulanıma sebep olan dilin varlığı dikkat çekicidir. Aşağıda, bu terör örgütünün yayınlarından olan “Sızıntı Dergisi”nin Ekim 2015 kapağı yer almaktadır. Ekim 2015 tarihi önemlidir, keza darbe girişimine 9 ay vardır, yeni bir “doğum”un simgelen-

mesini sağlayacak kadar arada zaman bırakılmıştır, aynı ay “Zaman Gazetesi”nin televizyonlarda gösterilmeye başlanan reklamında da ilk önce bir siren sesi duyulur, izlediğimiz görüntü bir uçaktan şehri çeken kameranın görüntüsüdür, siren sesinin sonunda bir bebek gülümseyerek doğar.

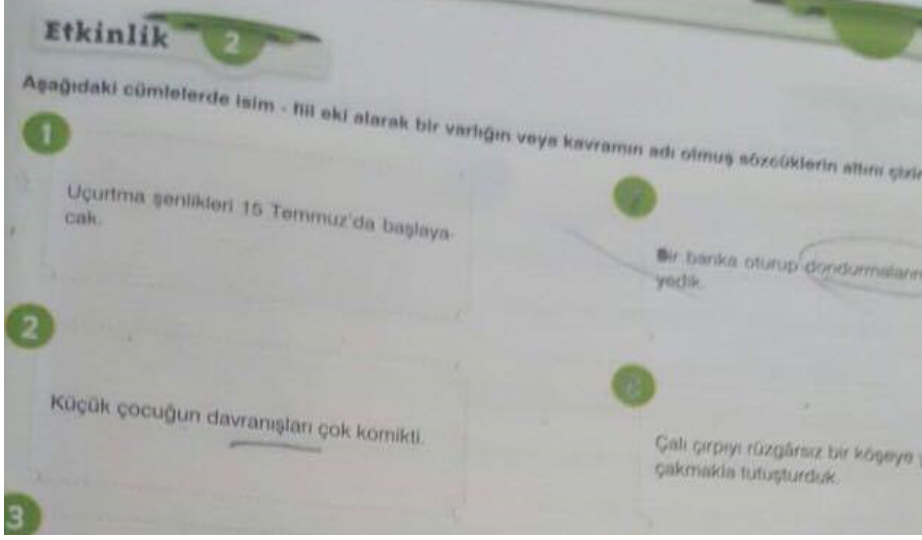
Bir “kültür sanat-edebiyat” dergisi olduğu iddia edilen derginin kapağında askerî uçaklar, gemiler yer almakta ve duygu değişimlemesine daha uygun olan bir dördlük yazmaktadır:

“Her şeyi dünyevî debdebe ve ihtişamda sandık
O yalancı müzevirlerin tezvirine inandık
Gün geldi bilmeyerek kendimize yabancılaştık
Münafığı dost sanarak bir kere daha aldandık”

Bu dördlük nazarında dikkat çekici olduğu düşünülen noktalardan bir tanesi, makalenin “grup dinamikleri” bölümünde de vurgulandığı gibi kullanılan dilin hep “siz” zamirine sahip olmasıdır. Grup sargınlığı ve gruba aidiyetin hemen her zaman pekiştirildiği görülmektedir. Bir diğer nokta ise, “dünyevî debdebe” vurgusunun varlığındadır, keza grubun kendini diğerlerinden daha üstün, ahlâklı görünmesinin işlevinden yukarıda bahsedilmişti. Dünyevî olan ile “ehl-i dünya” grubundan olandır. Bu grubun üyesi olanlar ise bu değer yargılarından daha üstün yargılara sahiptirler, dolayısıyla bu “ehl-i dünya”nın sosyal normları ile değerlendirmeyi hak etmemektedirler. Bugün hâlâ bu terör örgütünün içinde yer alan bireylerin olayları değerlendirmelerine baktığımızda toplumsal mutabakata varılmış normları kabul etmedikleri, o normlara göre değerlendirmeyi ciddiye almadıkları görülmektedir.

Özellikle ergenlik döneminde, bireylerin sembol kullanımından ayrıca etkilenebileceği, yukarıda aile ile ilişkilerin irdelendiği bölümde anlatılmıştı. Sembollerin ayrıca fazlasıyla örtük olması ve ergenlerin zihinlerindeki olumlu uyarılar ile nötr uyarıların bir arada kullanılmasının sağlanmasının bazı örneklerinin olduğunu “Katılımcı 62”nin şu anlatımında görebiliriz: “... Hava lisesine hazırlandıkları çok belliydi. Soru hedeflerini tamamladıklarında kendilerine büyük bir sticker’ın bir parçası verilirdi. Bu parçalar tamamıyla birleştirildiğinde ise savaş uçağı çıkardı. Çocuklara verilen hediyelerin en büyüğü uzaktan kumandalı helikopterlerdi...” Burada yalnızca sembollerin kullanımının olmadığı, uyarıların bireylerin dikkatinde merkezî rol oynamadıkları için eşik altı sayılabilecek düzeyde verilmesinin etkileri de görülebilir. Aşağıdaki ör-

nek soru, ilgili terör örgütünün 8. Sınıflar için hazırladığı bir soru kitapçığından alınmıştır:

O ana kadar nötr uyaran olan 15 Temmuz'un olumlu çağrışım yapması muhtemel uçurtma şenlikleri ile birarada verilmesi, “cemaat evi”nde “Zaman Gazetesi”nin üzerinde yemek yerken dökülen yağ için “abla”nın “üzülmeyin Zaman leke tutmaz” demesi, soruları yapabilenlere askerîyeyi çağrıştıran ödüllerin verilmesi, mavi gözlü olan öğrencinin denizciliğe yakıştığının söylenmesi istenilenin doğrudan ifade edilmesi yerine sembollerin, dolaylı iletişimin kullanıldığı diğer örneklerdir. Bu sembollerin kullanımı sırasında bazen söylenenlerin ergenler tarafından anlaşılmasının, sorulduğunda açıklama getirilmemesinin bir işlevinin de sürecin daha “mistik” algılanmasını sağlamak olduğu söylenebilir. Keza bazı katılımcılar özellikle bir arada gerçekleştirilen ritüeller sırasında okutulan örgüt liderinin kitaplarından hiçbir şey anlamadıklarını belirtmişlerdir. Hiçbir şeyin anlaşılmasını, ancak o sırada bir arada bulunmak ve ortamdaki “abi” ve “abla”ların duygusal bir yoğunluğa sahip olması bireylerin bilişsel olarak olmasa da duygusal olarak etkilenmelerine sebep olabilir:

Katılımcı 4: “Ders çalıştırma ve yardım bahanesiyle evlerine gidiş, kendilerinin bile anlamadığına şahit olduğum Risale-i Nur pasaj okumaları... Söyledikleri ve okudukları şeyleri anlamadığımı söylediğimdeki tavırları... Okuyup geçiyor ve sonra konuşuruz diyorlardı, ama onları dinleyen hiç kimse zaten anlamıyordu. Kendileri bile, beden dilleri ve ağlak halleri ile geri dönüş ve soru kanallarını kapatmaya çalışıyorlardı.”

Sembol kullanımının iç grup üyelerine yönelik sahip olduğu işlevinin yanı sıra dış grup üyelerini tedirgin etmek, onların yaşadıkları tehdit dü-

zeyini yüksek seviyede tutmak gibi bir fonksiyonu söz konusudur. Keza 15 Temmuz 2016 Darbe Girişimi'nin akabinde başlayan hukukî süreçlerde bu grubun üyelerinin çeşitli tarihlerde "Bahar"ın geleceğini adeta müjdelemeleri dış grup üyelerinin algılanan tehdit düzeyini sabit ve yüksek bir noktada tutmaktadır.

Kehanet Grupları ve Bilişsel Çelişki

1954 yılında Amerika'nın Michigan eyaletinde Marian Keech²⁵ isimli bir kadın, "Clarion" isimli bir gezegenden mesajlar almakta olduğunu iddia eder. Eylül ayında iken kendisine gelen mesajda 21 Aralık 1954 tarihinde dünyanın büyük bir sel felaketi ile yok olacağı haberinin geldiğini iddia eder. Yalnızca ona inananlar, yakınındakiler kurtulacaktır. Grup kendisine "Arayıcılar" anlamını taşıyan "The Seekers" ismini koyar.

Bilişsel Çelişki Kuramı'nı ortaya atan Festinger ve meslektaşları Riecken ve Schachter, Keech'e ilişkin haberi gazetede okuduklarında grubun yeni üyeleri olarak, katılımlı gözlem yapmak amacıyla Keech ve arkadaşlarının içinde yer almaya ve 21 Aralık tarihine kadar süreci gözlemeye başlarlar, bu gözlemlere bağlı olarak sosyal psikolojinin en kritik kavramlarından olan bilişsel çelişkinin yalnızca deneysel olarak değil, günlük hayatta da onaylandığını gösteren "Kehanet Çöktüğünde" (*When Prophecy Fails*) kitabını yazarlar. Nitekim, 21 Aralık 1954'ten sonra hayatın devam ediyor olması, kehanetin çökmesi bir bilişsel çelişki yaratacaktır.²⁶

Bilişsel Çelişki Kuramı, bireyin birbiri ile tutarsız olan iki düşünce, davranış veya duyguya sahip olmasının kişide yarattığı rahatsızlığı ifade eder.²⁷ Keza, insanlar ortaya koydukları tutum ve davranışlar arasında bir tutarlılığın olmasına güdülenmektedir. Festinger'in "Arayıcılar" grubundaki gözlemleri Bilişsel Çelişki Kuramı'nın temellerini atmıştır, çünkü bu tür bir varlığı belirli bir kehanete inanmak üzerine kurulu olan gruplarda bireyler yaşamlarını kehanetin gerçekleşeceği bilisi üzerine kurgularlar. Keech'in destekçilerinin bir kısmı ailelerinden ayrılmış, eşlerinden boşanmış, işlerinden istifa etmiş ve gelip Keech'in evine yerleşerek 21 Aralık tarihini beklemeye koyulmuşlardır.

25 Michigan ve Marian Keech, araştırmacıların araştırmada yer alan bireylerin özlük haklarını saklamak için kullandıkları takma yer ve isimdir, burada da araştırmacıların bu hassasiyetine sadık kalınacaktır.

26 Leon Festinger, Henry W. Riecken ve Stanley Schachter, *When Prophecy Fails*, University of Minnesota Press, Minneapolis 1955.

27 Leon Festinger, *A Theory of Cognitive Dissonance*, Stanford University Press, Stanford, CA 1957.

Grubun üyelerinin çok farklı sosyo-ekonomik düzeylerdeki bireyler olduğu görülmektedir. Bir arada geçirilen zamanın artması, grubun birbirine daha fazla kenetlenmesine ve grup sargınlığının artmasına sebep olmuştur. Bu tür gruplarda “grup düşünüyü” dediğimiz sürecin ortaya çıkmasının daha rahat olduğu söylenebilir. Grup düşünüyü, grubun sargınlığını korumak amacıyla grup üyelerinin bir zaman sonra nesnel gerçekleri oldukları gibi ele almayı engelleyen düşünce tipidir.²⁸ Grup düşünüyün gerçekleşebilmesi için bazı ön koşullar mevcuttur: grup sargınlığının yüksek olması, liderin etkin bir lider olması ve grubun farklı görüşlere kapalı olması. Bu koşulları sağlayan gruplarda görülen grup düşünüyü, farklı düşünen üyenin gruptan dışlanmamak adına bu görüşünü seslendirmemesine ve seslendirildiğinde de çoğunluk görüşüne uyması yönünde baskıya maruz kalmasına sebep olur. Bazı durumlarda farklı düşünceyi seslendiren birey direnç gösterebilir, o zaman “hain” olarak adlandırılarak grup dışına itilir. Keech’in bir kehanet temelinde bir araya gelen grubunda grup düşünüyün de gerçekleşmeye başladığı kehanetin gerçekleşmediği süreçte görülür.

21 Aralık 1954 tarihi geldiğinde bireyler bütün gün birbirlerinden ayrılmadan evin içinde oturarak beklerler, ancak hiçbir şey olmaz. Burada sürekli saati kontrol etmeleri ve “demek ki daha saati gelmedi” demeleri, çelişkiyi kabul etmediklerini gösterebilir ancak saatler gece yarısını geçip gün 22 Aralık tarihine evrildiğinde Keech kendisine gelen yeni mesajı iletir: böylesine kararlı ve küçük bir grubun ışığı ve inancı dünyayı felaketten kurtarmıştır. Bu pozisyondaki beklenti, nesnel gerçekliğe uygun olmayan kehanetin varlığında bireylerin bilişlerinde bir çözülmenin yaşanması iken tam tersi gerçekleşir, Keech’e olan inanç artar ve grup birarada varlığını sürdürmeye devam eder. Keech’in desteklediği bu grup daha sonra bir oluşuma dönüşür, Keech daha ruhani olarak nitelenebilecek bir isim alır ve oluşum günümüzde devam etmektedir.

Bu örnek, aklî melekeleri yerinde olan bir insanda güçlü bir inancın yanlış olduğuna dair kanıtın varlığında dahi inancın sarsılmamasını göstermesi açısından ilginçtir. Zira, birey bir bilişsel çelişki yaşadığında, üç edimi ortaya koyabilir, bilişsel çelişkiye sebep olan davranışını ortadan kaldırır, bilişsel çelişkiye sebep olan tutumu ortadan kaldırır ya da çelişkiyi azaltıcı yeni bilişleri sürece ekler. Burada önemli olan nokta bireylerin bu bilişsel çelişkiye sebep olan durum uğruna ortaya koydukları yatırımın miktarıdır. Bireylerin eğer duygusal, sosyal ve/veya araçsal yatırımları fazla ise ve çelişki oldukça çok ise, kişiler geri dönmezler, bu çelişkiyi yaşamama ve tutarlı olma uğruna

28 Irving L. Janis, *Victims of Groupthink*, Houghton Mifflin, New York 1972.

davranışlarına devam ederler ve bilişlerine, Keech'in "dünyayı biz kurtardık" demesi gibi, yeni bilişler eklerler.

Kehanet gruplarına ilişkin öncü sayılan bu araştırmadan sonra pek çok kehanet grubunun değerlendirildiği görülmektedir. FETÖ, bir ayağıyla bir kehanet grubu olarak nitelendirilebilir. Bu kehanetler, mesajın hedef kitlesi açısından inanılabilirliğini arttırmak için dinî öğelerle bir arada verilse de bu grup içerisinde yer alan bireylerin bireyselliklerinin yitiminin din ile değil, ortaya atılan kehanetin varlığı ile ilişkisi olduğu düşünülmektedir. 15 Temmuz Darbe Girişimi'nden sonra tutuklanan örgüt üyelerinin bir kısmının "14 Ağustos'ta görüşmek üzere" diye bağırması, sosyal medya hesaplarından 14 Ağustos tarihine yeni bir "Bahar" vurgusu yapmaları ve örgüt liderinin verdiği röportajlarda arkada kullanılan takvim, saatlerin hep gelecek bir zamana atıfta bulunması kehanetin gücünü FETÖ açısından göstermektedir.

Bu örgütte yer almış olan ancak daha sonrasında yaşadıkları bilişsel çelişkiden kurtulamayan bir kesimin, Keech'i destekleyenler de olduğu gibi, bu tür bir tutarsızlıktan kurtulmak için örgütün değer yargılarına daha sıkı sıkıya bağlanması kuvvetle muhtemeldir. Aşağıda bu gruptan ne zaman ayrılmaya karar verdikleri sorulduğunda bireylerin verdikleri cevaplar okunabilir:

Katılımcı 5: "17-25 Aralık sürecinde kopma yaşadım, bağlı bulunduğum siyasi partiyi seçimlerde açıkça desteklemem, evlerde kalan öğrencileri KYK yurtlarına yerleştirmem dolayısıyla evden atıldım. Bundan gurur duyuyorum."

Katılımcı 15: "17 Aralık sürecinde ben sürecin ne kadar haince olduğuna dair tweetler atıyorken yan odamda ev ablam Erdoğan'ı kötüleyen, aşağılayan tweetler atıyordu. Ondan sonra anladım onların içinde barınamayacağımı."

Katılımcı 22: "...2009'da Mavi Marmara olayı yeni iken İHH'yı İsrail'in bir kuruluşu olmaları konusunda suçlamaları ile doğan tartışma sonucu evlerinden atıldım, aileme ise gerekçe olarak zina yaptığımı söylendi, zor durumda bırakıldım..."

Katılımcı 26: "...17-25 Aralık döneminde anlam verememekle birlikte devam eden süreçte oylarımıza müdahale etmeleri."

Katılımcı 34: "Ev imamlığı yaptığım dönemde 17 ve 25 Aralık süreçleri yaşandı ve bir toplantıda Ak Parti'ye oy vermemiz telkin edilince. Ben oyumu ve siyasi düşüncelerime ipotek koymadım, benim oyuma kimse karışamaz dememin üzerine beni evden atmakla tehdit ettiler. Ben de derhal o evden ayrılıp KYK yurduna geçtim."

Katılımcı 44: "Devlete sızma noktasında her şeyi yapabileceklerine inanmaya başlamıştım. Kendilerini 21. yüzyılın sahibesi olarak görüp, İslam sancağını tüm dünyaya taşımak gibi bir hedefleri olduğunu sohbet tarzındaki toplantılarda duygusal konuşmalarda anlatırlardı. Ben bu süreçte polislik sınavları hâkimlik sınavları gibi çeşitli sınavlarda soruları çalabilecek potansiyele sahip olacaklarına inandım, KPSS skandalından sonra da komple ilişkiyi kestim."

Katılımcı 45: "Barış süreci sonunda 15 askerini şehit olduğu patlamada TUSKON çalışanı bir it 15 daha ölseydi deyince restleşme ve kavga ile son buldu..."

Katılımcı 51: “17 Aralık’tan önce evlere gelen liselilerden sorumlu kişilerden sorumlu kişi (onlar buna yanlış hatırlamıyorsa BLM diyorlardı, açılımı “Bölge Lise Mesulü”ydi) eve gelen liselileri ziyaret ediyordu. Kasım ayında geldiği bir ziyarette Recep Tayyip Erdoğan’ı çok sevdiğini söylüyor ve hakkında liseli kızlara övgülerle bahsediyordu. 17 Aralık’tan sonra Aralık ayının sonunda gene evimize liseliler gelmiş ve bu kişi de ziyarete gelmişti. Hepimiz oturmuş yemek yiyorken gazeteyi açıp Recep Tayyip Erdoğan’ın fotoğrafına karşı bu adamın yüzünde nur yok böylesi rezil biri bu dünyaya bir daha gelemez şeklinde sözler söylemişti. Yemekten sonra cemaatin neden siyasete girmediğini sorduğumda bahsettiğim kişi bizler siyasetçi değiliz biz sadece Allah yolundayız biz sadece siyaseti yönlendiririz dedi. Şimdi bizlere el verecekler hâkim olacağız bizler Allah için yönlendireceğiz, sonrasında sizlere bizler el vereceğiz ve Allah için sizler yönlendireceksiniz dedi. O anda anladım ki bunca takiye, saklanma, sakınma siyaseti yönlendirmek içinmiş.”

Katılımcı 64: “2010 KPSS sorularının cemaat tarafından çalındığını duyduğumda kesinlikle inanmamıştım. Büyük bir abiye sorduğumda olabilir demişti. Bizim yerleşmemiz lazım demişti. Bu kul hakkını hazmedemedim. Abla olmam istendi kabul etmeyince beni okuluma çok uzak bir eve verdiler ben de kabul etmedim ve ayrıldım. Beni ellerinde tutmak için uğraşmadılar çünkü ben sorgulayan her şeye itaat etmeyen sıkça itiraz eden biriydim. Sohbetlerine bile çağırmadılar. Sonrasında da 17-25 Aralık süreci başladı tamamen zıt konuma düştük.”

Katılımcı 65: “Çok az tanıdığım birinin benimle arkadaşlık kurmak istediğini söylediler. Çok ısrar ettikleri için kabul ettim. Daha sonra beyefendinin bir ilişki yürütebileceğine yönelik kaygılarım oluştu çünkü sürekli gizli görüşmeler yapıyor ve bir şeyler saklıyordu. Bir gün ısrarla sordum neler oluyor yoksa ilişkimiz bitecek dedim. O da bana devletin içinde yanlış giden şeyleri düzeltmeye çalıştıklarını söyledi. Hafta sonları şehir dışına çıkıp bir takım asker, polis, hakim ve savcıyla görüştüğünü, bilgi alışverişinde bulduklarını ve bu bilgileri kendinden üst makamlara ilettiğini ifade etti. O kadar doğal ve rahat anlatıyordu ki kanım dondu ve o an ilişkiyi bitirdim. O insanların tamamından uzaklaşıp telefon numaramı değiştirdim.”

Katılımcı 67: “Cemaatin siyasete bulaşmasından zaten rahatsızdım. Son genel seçimlerde bizden bağımsız milletvekili adaylarının broşürlerini dağıtmamız istendiğinde tamamen soğudüğümü anladım.”

Ayrılma kararını veren veya gruptan uzaklaştırılan katılımcıların yukarıdaki ifadeleri gösteriyor ki, belirli bir dönemde yaşadıkları bilişsel çelişkinin çözümünde davranışı bitirmeyi çözmüşlerdir. Bu katılımcılar, yaşadıkları çelişkileri fark etmiş, bundan rahatsız olmuş ve çelişkinin sebebi olan grup üyeliklerini sonlandırmışlardır. Burada yaşadıkları çelişkinin temelinde kendilerine anlatılan “cemaat” ile cemaatin gerçekleştirdikleri edimlerin birbirleri ile tutarlı olmaması yatmaktadır. Cemaat, dinî hassasiyetleri olan bir grup olarak lanse edilmiş ancak gerçekleştirdikleri edimler ortak dinî hassasiyetlerin yansımalarına pek uygun düşmemiştir.

Bir dinî cemaat kisvesine sahip olan bu örgütün ortaya koyduğu edimlerin yaşattığı bilişsel çelişkilerin herhangi birinde (bu çelişkiler dersanelerin kapatılması, Gülen’in beddua kasetleri, Mavi Marmara, 17-25 Aralık Yargı Darbesi gibi toplumsal olaylardan kök alıyor olabilir) gruptan ayrılmamış olan birinin 15 Temmuz Darbe Girişimi ile gruptan kopması oldukça zordur. Keza, yatırım düzeyi gitgide artmakta ve darbe girişimi ile yaşayabileceği bilişsel çelişkinin en büyüğünü yaşamaktadır. Bu süreci ortaya çıkaracağı ra-

hatsızlık çok olacağı için kişi grup üyeliğine devam edebilir. Ayrıca bireysel olarak sürece inanmaya devam eden kişilerin, kendileri ile aynı inancı devam ettirmekte olan kişilerin varlığına ihtiyacı vardır, böylelikle gerçekleştirecekleri sosyal karşılaştırmanın sonucunda “ben doğru yapıyorum” diyebilirler. FETÖ, 15 Temmuz Darbe Girişimi’nden sonra bu eylemin kendisi tarafından yapılmadığını defaatle vurgulamış, buna inananlara “hakikat”in ortaya çıkacağı yeni yeni tarihler vermiş ve bireyleri sosyal destek açısından yalnız bırakmamıştır. 15 Temmuz’a kadar bu grup içerisindeki grup düşününü devam ettirmekte olan bireyler, sürece hâlâ inanmakta ve hakikatin ortaya çıkması için yapabilecekleri eylemlerde sınır tanımamaktadır.

Ne yazık ki sosyal psikoloji literatürü de örgüt üyeliğine devam eden bireylerin bu süreci daha devam ettireceklerini ve gitgide radikalleşeceklerini öngörmektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

Bu makale Fethullahçı Terör Örgütü’nün sosyal psikolojik kavramlarla açıklanması amacıyla hazırlanmıştır. Makale içerisinde sosyal psikolojinin çeşitli kavramları açıklanmış, örgüt ile örtüşen noktaları vurgulanmıştır. FETÖ’nün anlaşılabilmesi kuşkusuz yalnızca psikoloji veya sosyal psikolojinin kavramlarına ihtiyaç duymamaktadır. Bu örgütün sosyoloji, siyaset bilimi ve iletişim bilimleri açısından da ele alınmasının oldukça işlevsel olduğu düşünülmektedir.

Bu çok aktörlü, çok boyutlu ve yapısal katmanları daha tam belirgin olmayan bir terör örgütünün anlaşılması sırasında önemli olan noktalardan bir tanesi, örgüt üyelerinin herhangi bir psikopatolojik rahatsızlıklarının bulduklarının söylenerek grubun yapısının küçümsenmemesinin gerekliliğidir. FETÖ, oldukça kalabalık bir grubun tek bir zihinsel sınırlandırmada bulunduğu bir terör örgütüdür. Örgütün içerisindeki bireyler, sosyal psikolojinin açıklamaları ışığında da görüldüğü üzere sosyal etkiye maruz kalmış ve otoriteye itaat etmiş olabilirler. Ancak bu onların bilinçsiz, iradelerinden kopuk veya belirli bir psikopatolojinin semptomlarından mağdur oldukları anlamına gelmez. Kuşkusuz günlük hayatta bu örgütün üyeleri ile temas etmiş olmamız, bazılarını şahsen tanıyıp olmamız örgütün edimleri ile o kişileri bağdaştırma açısından bizim de bilişsel çelişki yaşamamıza sebep olabilir. Bu yüzden bilişsel çelişkiyi azaltabilmek için o bireylerin bunu bilerek ve isteyerek yapmadıklarını savunabiliriz. Ancak tüm makale boyunca görülebileceği gibi, grup üyeleri sürecin oldukça farkındadırlar.

Bu terör örgütünün anlaşılmasında bugüne kadar ortaya konmuş olan literatürün bize ışık tutması umulmuştur. Lakin FETÖ'nün Türk Kültürü'ne bazı özellikleri ve dini öğeleri de kullanıyor olması yalnızca bu gruba özgü bir literatürün oluşmasının elzem olduğunu göstermesi açısından kritiktir. Terör örgütünün yapılanmasının tüm boyutları ile anlaşılması, toplumsal düzeyde bazı düzenlemelerin getirilmesi ile hallolabilecek sorunları gözler önüne serilebilir. Örneğin, yukarıda katılımcıların ifadelerine dayanarak özetlenmiştir ki FETÖ bireyler için oldukça karmaşık ve işlevsel bir sosyal destek ağı kurmaktadır. Pek çok genç bu grup ile ailelerinin yanından büyükşehirlerde okumaya geldiklerinde tanışmıştır. Dolayısıyla bu tür sosyal desteklerin çeşitli sivil toplum kuruluşları tarafından veya bazı sosyal sorumluluk projeleri ile üniversiteler ve iş adamları tarafından karşılanması daha makul olacaktır.

FETÖ'nün bireyler üzerindeki etkilerinin özellikle çocukluktan ergenliğe geçiş döneminde daha fazla olduğu görülmektedir. Ancak çocukların zihin dünyasına yönelik hazırladıkları çizgi filmler, hikâyeler incelenmemiş, bu makalenin kapsamı dışında kalmıştır. İlgili terör örgütünün anlaşılabilmesi için bu örgütün çocuklara ilişkin hazırlanan yayınlarının ileride incelenmesi gerekmektedir.

Katılımcılardan birkaçının grup tarafından dışlandıklarında belirli bazı toplumsal normları ihlal ettiklerine dair ailelerine veya arkadaşlarına haber verildiğine dair anlatımları dikkat çekicidir. Bu grup, kendisinden ayrılan veya kendisine dâhil olmayı baştan reddeden bireylerin hayatları boyunca bir başka gruba ait ve dâhil olmaması için ayrıca çaba göstermektedir. Bu grubun anlaşılabilmesi açısından, dışlanan bireylerin dışlanma yaşantılarının ayrıca çalışılması gerekmektedir. Buna ek olarak, bu gruba hiç dâhil olmamış ancak kendilerine tehdit olarak algıladıkları bireylerin maruz kaldıkları yaşantıların da çalışılması oldukça önemlidir.

Tüm makaleden anlaşılabilceği gibi FETÖ hiçbir eylemi boşuna yapmamaktadır. İşlevsiz hiçbir davranışı ortaya koymamakta, söylemde bulunmamaktadır. Dolayısıyla birden fazla akademisyenin bu konuda daha derin araştırmaları gerçekleştirmesi ve bugün elde edilen bilgiler ile örgüt üyelerinin hâlihazırdaki söylemlerinin incelenmesi oldukça kritiktir.

Son söz olarak, örgüt üyeliklerini devam ettirmekte olan bireylerin örgüte dair yeni kavramsallaştırmalar, yeni bilgiler sahibi olması muhtemeldir. Her ne kadar bu gruba ulaşmak oldukça zor olsa da değerlendirmelerinin arşivlenebilmesi gerekmektedir. Keza, yukarıdaki araştırmaya katılan ancak anlatımları sebebiyle örgütten çıkmadığı belli olan bir bireyin sözleri bu grubun zihinsel tekleşme sürecini nasıl devam ettirdiğini göstermesi açısından

mühimdir. Aşağıda da okunabileceği şekilde birey kendi düşüncelerine karşı olabilecek argümanları baştan reddetmekte ve “linç”, “şeytanlaştırma” “yok etme” kavramları ile grubun ortak söylemini devam ettirmektedir:

“...Hâlâ sempatim devam ediyor. Bir gün adil yargılanma olur ve hükümet kendi argümanlarını ispatlarsa fikrimi rahatlıkla değiştirim. Ama hükümetin elinde delil olmadan insanları başta şeytanlaştırıp medya eliyle linç başlatması, hele son dönemde hapse atıp yok etmeye çalışması hiçbir nedenle açıklanamaz.”

İlgili terör örgütünün zaman içerisinde eylemlerinin azalabilmesi, bir başka ezoterik grubun bu şekilde güçlenmemesi için bu konuda yapılacak araştırmalar hayati önem taşımaktadır. Keza yukarıdaki örnekte de görüldüğü gibi, örgütün bazı üyeleri gruptan hiçbir şekilde ayrılmayacaktır. Ancak bu terör örgütünün atıl kalabilmesi, psikolojik olarak bir üstünlüğü ele geçirememesi sahip olduğu kendine özgü yapılanma ile ilgili elde edeceğimiz bilginin fazlalığına bağlıdır. Örgütün yapılanması çözüldükçe gruba yeni üye katılımı azalacak, gruptan ayrılmayacak olan üyeler atıl bir pozisyonda kalacaktır. Bu sürecin gerçekleşmesinin de tek yolu olduğu düşünülmektedir: FETÖ’yü, söylemlerini, ritüellerini ve zihin dünyasını farklı disiplinlerde ve disiplinler arası şekilde çalışmak.

Kaynakça

- ADORNO, Theodor W., FRENKEL-BRUNSWIK, Else, LEVINSON, Daniel J., ve SANFORD, R. Nevvit, *The Authoritarian Personality*, Harper and Row, New York 1950.
- ALPAY, Esat, *Self-concept and Self-esteem, Educational Psychology Interactive: Readings in Educational Psychology*, Valdosta State University, GA 2000.
- ARONSON, Elliot, WILSON, Timothy D., ve AKERT, Robin M., *Sosyal Psikoloji*, çev. Okhan Gündüz, İstanbul 2010.
- BREHM, Jack W., *A Theory of Psychological Reactance*, Academic Press, 1966.
- BROWN, Rupert, *Group Processes: Dynamics Within and Between Groups*, Blackwell, Oxford 1988.
- CIALDINI, Robert B., *Influence: Science and Practice*, Allyn & Bacon, Boston 2000.
- CIALDINI, Robert B., GOLDSTEIN, Noah J., (2004). “Social Influence: Compliance and Conformity”, *Annual Review of Psychology*, Palo Alto, 2004, sayı: 55, ss. 591-621.
- COOLEY, Charles Horton, *Human Nature and the Social Order*, Scribner, New York 1902.
- COTA, Albert, EVANS, Charles R., DION, Kenneth L., KILIK, Lindy ve LONGMAN, R. Stewart, “The Structure of Group Cohesion”, *Personality and Social Psychology Bulletin*, 1995, sayı: 21, ss. 572-580.
- DE WAAL, Frans B.M., *Good natured: The origins of right and wrong in humans and other animals*, Harvard University Press, Cambridge 1996.
- DION, Kenneth L., “Group Cohesion: From “Fields of Forces” to Multidimensional Construct”, *Group Dynamics*, Luedenscheid 2000, ss. 7-26.

- DÜNYA SAĞLIK ÖRGÜTÜ (WHO), 2016.
- EKER, Doğan ve ARKAR, Haluk, "Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek Ölçeği'nin Faktör Yapısı, Geçerlik ve Güvenirliliği", *Türk Psikoloji Dergisi*, Ankara 1995, ss. 45-55.
- FESTINGER, Leon, RIECKEN, Henry W., ve SCHACHTER, Stanley, *When Prophecy Fails*, University of Minnesota Press, Minneapolis 1955.
- FESTINGER, Leon, *A Theory of Cognitive Dissonance*, Stanford University Press, Stanford, CA 1957.
- HANEY, Craig, BANKS, Curtis ve ZIMBARDO, Philip, "A Study of Prisoners and Guards in a Simulated Person", *Naval Research Reviews*, Washington, D.C. 1973, ss.1-17.
- HIRSCHMANN, Kai, *Terrorismus*, Hamburg 2003.
- HOGG, Micheal A., *The Social Psychology of Group Cohesiveness: From Attraction to Social Identity*, Harvester-Wheatsheaf, Londra 1992.
- HOGG, Micheal A., "Group Cohesiveness: A Critical Review and Some New Directions", *European Review of Social Psychology*, Oxfordshire 1993, ss. 85-111.
- JANIS, Irving L., *Victims of Groupthink*, Houghton Mifflin, New York, 1972.
- JOST, John T. ve KAY, Aaron C., "Exposure to benevolent sexism and complementary stereotypes: Consequences for specific and diffuse forms of system justification", *Journal of Personality and Social Psychology*, New York 2005, sayı: 88, ss. 498-509.
- LEWIN, Kurt, *Resolving Social Conflicts: Selected Papers in Group Dynamics*, Harper, New York 1948.
- LEACH, Colin Wayne, ELLEMERS, Naomi ve BARRETO, Manuela, "Group Virtue: The Importance of Morality (vs. Competence and Sociability) in The Positive Evaluation of in-Groups", *Journal of Personality and Social Psychology*, New York 2007, sayı: 93 (2), ss. 234-249.
- LE BON, Gustave, *Kitleler Psikolojisi*, çev. Hasan Can, Ankara 2014.
- MARCIA, James E., "Development and validation of ego-identity status", *Journal of Personality and Social Psychology*, New York 1966, sayı: 3, ss. 551-558.
- MILGRAM, Stanley, "Behavioral study of obedience", *Journal of Abnormal and Social Psychology*, Albany 1963, sayı: 67, ss. 371-378.
- MORLING, Beth, KITAYAMA, Shinobu ve MIYAMOTO, Yuri, "American and Japanese women use different coping strategies during normal pregnancy", *Personality and Social Psychology Bulletin*, Washington 2003, sayı:29, ss. 1533-1546.
- PARSONS, Talcott ve BALES, Robert F., *Family Socialization and Interaction Process*, Routledge, Londra 1956.
- PHALET, Karen ve POPPE, Edwin, "Competence and morality dimensions of national and ethnic stereotypes: A study in six eastern-European countries", *European Journal of Social Psychology*, 1997, sayı: 27, ss. 703-723.
- PICKETT, Cynthia L., SILVER, Micheal D., ve BREWER, Marilyn, "The Impact of Assimilation and Differentiation Needs on Perceived Group Importance and Judgments of Ingroup Size", *Personality and Social Psychology Bulletin*, 2002, sayı: 28, ss. 546-558.
- SAGI, Philip, OLMSTED, Donald, & ATELSEK, Frank, "Predicting Maintenance Of Membership in Small Groups", *Journal of Abnormal and Social Psychology*, Luedenscheid 1955, sayı: 51, ss. 308-311.

- SCHWARTZ, Shalom H. ve BARDI, Anat, "Value hierarchies across cultures: Taking a similarities perspective", *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 2001, sayı: 32, ss. 268-290.
- STEPHAN, Walter G., YBARRA, Oscar ve BACHMAN, Guy, "Prejudice Toward Immigrants", *Journal of Applied Social Psychology*, Oxford 1999, ss. 2221-2237.
- TAYLOR, Shelley E., SHERMAN, David K., KIM, Heejung S., JARCHO, Johanna, TAKAGI, Kaori ve DUNAGAN, Melissa S., "Culture and social support: Who seeks it and why?", *Journal of Personality and Social Psychology*, New York 2004, sayı: 87, ss. 354-362.
- WALDMANN, Peter, *Terrorismus: Provokation der Macht*, Gerling Akademie, Münih 1998.